

УДК 316.613–053.5(045)

ТЕРПАН В.В.

ДОВІРА В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

У статті проаналізовано сутність поняття довіри як складової соціального капіталу сучасного університетського студентства. Також досліджено особливості формування довіри сучасної студентської молоді.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, особиста довіра, інституційна довіра, генералізована довіра.

У наш час у соціологічній науці вивчення структури, функцій, розвитку соціального капіталу, його впливу на суспільне життя належить до одного з найбільш актуальних дослідних питань. Теорія соціального капіталу є однією з численних спроб раціоналізувати соціальну реальність та отримати змогу розглядати соціальні процеси як чітку послідовність причин і наслідків. Соціальний капітал студентської молоді – тема малодосліджена, проте безперечно важлива як у теоретичному, так і соціально-практичному плані. Адже студентська молодь як мобілізаційний потенціал суспільства найбільше схильна до соціально-інноваційної діяльності, але тільки при певному рівні соціальної згуртованості. Роль довіри як складової соціального капіталу важко переоцінити. На думку сучасного українського соціолога О. Демків, актуальність дослідження цього аспекту соціального капіталу зумовлена самою суттю сучасного суспільства. Йдеться про те, що Е. Гідденс назвав “профілем ризику”, який у сучасному суспільстві і суб’єктивно, й об’єктивно виражений значно сильніше, ніж це було раніше.

Серед об’єктивних факторів підвищення “профілю ризику” можна назвати такі:

- 1) універсалізація ризику (щоденний ризик, пов’язаний з технологіями, транспортом, злочинністю, екологічною ситуацією);
- 2) глобалізація ризику (ризик реальні та створені медіа, проте які сприймаються як реальні та стають такими за своїми наслідками);
- 3) інституціалізація ризику (поява організацій, які використовують ризик з комерційною метою).

Суб’єктивними факторами посилення ризиків є:

– більша чутливість до загроз та небезпек (зникнення магічних і релігійних форм раціоналізації дійсності чи, принаймні, їх суттєве послаблення);

– відчуття атомізованості в деперсоніфікованому урбанізованому середовищі;

– більша обізнаність із загрозами в результаті підвищення рівня освіти;

– визнання обмеженої компетентності та численних збоїв у роботі комплексних технологічних утворень, принципи роботи яких є непрозорими для звичайних людей, але від чисті надійності залежить їхнє щоденне життя (транспорт, телекомунікації, фінансові ринки, ядерна енергетика) [1, с. 102].

Усі ці об'єктивні та суб'єктивні фактори викликають, як пише У. Бек, “зростання необхідності вірити”. Інакше кажучи, саме складність, диференційованість сучасного суспільства та загострення ризиків у ньому формують “соціальне замовлення” на дослідження феномену соціального капіталу і такої його складової, як довіра.

Постановка завдання дослідження. Таким чином, метою статті є аналіз особливостей розвитку довіри як змістової складової соціального капіталу сучасного університетського студентства. Для досягнення мети поставлені такі завдання: визначити поняття довіри як складової соціального капіталу сучасного університетського студентства; проаналізувати особливості розвитку довіри серед студентів Маріупольського державного університету.

Аналіз попередніх досліджень. Незалежно від рівня аналізу, структура соціального капіталу зображується багатьма авторами (П. Бурдье, О. Демків, Дж. Коулмен, Р. Патнем, Ф. Фукуяма та ін.) схоже: феномен складається зі структурної та змістової складової. Структурною складовою є соціальні мережі, а змістовою складовою – цінності та похідні від них норми і довіра як результат орієнтації на цінності та дотримання норм і високого рівня інтеграції в межах соціальних мереж.

Згідно з трактуванням Дж. Коулмена, соціальний капітал – це потенціал довіри та взаємодопомоги, складовими якого є взаємні зобов'язання, очікування, інформаційні канали і соціальні норми. Він намагається інтегрувати мікро- та макропідходи, наголошуючи на цілераціональних інвестиціях актора у власний соціальний капітал (а відтак, і в капітал спільноти). Це означає, що індивіди цілераціонально дотримуються встановлених групою правил взаємодії, адже довіра є винагородою, ключовим ресурсом, що дає актору змогу долучитися до всіх інших видів ресурсів мереж подібно до того, як соціальний капітал є ключовим у процесі конвертації інших видів капіталу. Соціальний капітал створює міцні відносини, а довіра, що виникає в результаті цих відносин, у свою чергу, підвищується. Концепт соціального капіталу фактично заснований на понятті довіри. У міру зростання інтересу до проблем суспільства дослідники звертали увагу на наявність соціального фактора, за своїми проявами схожого з психологічним феноменом довіри, однак не “прикріпленого” до конкретних людей, але властивого всій спільноті (звідси такі поширені назви концепту, як “опредметнена довіра”, “інституціалізована довіра”). Механізми довіри буквально пронизують

людське життя як індивідуальне, особисте, так і суспільне, будучи стрижнем успішного функціонування й розвитку сучасного суспільства.

На наш погляд, феномен довіри вимагає для свого аналізу застосування міждисциплінарного підходу, цілісне вивчення феномену довіри необхідно вести з урахуванням специфіки розгляду цього явища з позицій різних наук. У філософській етиці довіра розглядається як етична категорія моралі, що відображає моральні відносини між людьми, моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними зобов'язаннями, як у суспільному, так і в особистому житті й заснована на моральному кредиті. Словник з етики дає таке визначення довіри: довіра – це ставлення до дій іншої особи й до неї самої, яке ґрунтується на переконаності в її правоті, вірності, сумлінності, чесності, щирості. Філософи відзначають, що довіра являє собою якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які і є мотивами або стимулами поведінки особистості. Довіра – це раціональний прояв людської психіки й основну функцію його вони бачать у довірі як регуляторі моральних відносин.

Один із дослідників довіри у вітчизняній етиці Б. Рутковський стверджує, що довіра завжди усвідомлена, хоча й пов'язана з ризиком, тому що вона заснована на ставленні до людини, якій надана довіра, як до моральної цінності. Аналізуючи позицію Б. Рутковського, можна говорити про те, що чим глибше й повніше знання про іншого, тим точніше можна прогнозувати його поведінку, отже, і рівень довіри буде вище, тому що вона розуміється як передбачення можливої поведінки іншого. На основі етико-філософського аналізу категорії довіри можна виділити чотири найбільш суттєві аспекти цього феномену:

- 1) довіра розглядається як моральні відносини між людьми;
- 2) у довірі виділяється й розглядається момент знання один одного;
- 3) акт довіри – це добровільний, ненасильницький прояв;
- 4) довіра реалізується як передача інтимних думок і почуттів.

У науковій літературі з проблем вивчення довіри як соціально-психологічного явища існують і інші тлумачення. У зарубіжних дослідженнях із психології довіри, як стверджує Т. Скрипкіна, довіра виступає або як переконання, фактор надійності й емоційності, або як “невловима сутність”, сила якої надзвичайно висока [2, с. 50]. При цьому в системі суб'єкт-об'єктних відносин виділяються три основних напрями вивчення цього феномену. По-перше, це довіра до світу як базова установка особистості, яку вперше сформулював Е. Еріксон; по-друге, довіра до іншого як окремий випадок довіри до світу; по-третє, довіра до себе.

Довіру також називають “скріпами суспільства” (Л. Кваскова), підкреслюючи виняткову значущість цієї складової людського життя. На системний характер особистісної й соціальної довіри вказували у своїх працях Т. Парсонс та Е. Шилз. А теорія довіри як найважливішого компонента соціального капіталу знаходить своє відображення в розробках

Дж. Коулмена, Р. Патнема, Ф. Фукуями. Аналізуючи економічні відносини в суспільстві, Дж. Коулмен у своїй фундаментальній праці “Основи соціальної теорії” зазначає, що у відносинах довіри беруть участь, принаймні, дві особи: той, кому довіряють, і той, хто довіряє. Існують три види комплексних систем довіри: обопільний, або взаємний тип довіри – дві взаємодіючі особи можуть бути у двох відносинах: перший довіряє другому, а другий першому і є при цьому довіреним першого; тип “посередник у довірі” – одна й та сама особа може бути довірителем для одного й довіреним для іншого; третьостороння, або заміщена система довіри – існують ситуації, у яких учасник не буде приймати зобов’язання другого, а прийме зобов’язання третьої особи [3, с. 177]. За Р. Патнемом, довіра – це складова соціального капіталу, що сприяє успішному розвитку економіки й демократичних інститутів.

На думку Ф. Фукуями, довіра – очікування, що зростає всередині суспільства з правильною, чесною та кооперативною поведінкою, заснованою на загальних соціальних нормах. Ці норми можуть бути засновані на питаннях, що стосуються існування Бога або наявності справедливості, чи на професійних принципах і правилах поведінки. Таким чином, довіра є ключовим побічним продуктом соціальних норм співробітництва, що утворюють соціальний капітал [4, с. 74]. Питома вага останнього зростає або зменшується залежно від збільшення або зменшення довіри в суспільстві або в його частині. Ф. Фукуяма відзначає, що на думку економістів, формування соціальних груп – результат добровільного контракту (угоди) індивідів, тих, хто оцінив раціональність кооперації на користь своїх довгострокових інтересів. Відповідно до такої точки зору, довіра не є необхідним компонентом для кооперації (співробітництва), тому що існуючі особисті інтереси учасників, разом з такими механізмами, як контракти, можуть компенсувати відсутність довіри. Заперечуючи, учений робить висновок, що хоча особисті інтереси і є важливим джерелом різних асоціацій, однак більшість організацій, що ефективно функціонують сьогодні, базуються на суспільних етичних цінностях. Ці правила не відновлюються контрактами, тому що пріоритет моральної згоди дає основу для обопільної згоди між членами цих груп. Необхідний для створення такого морального суспільства капітал не може бути придбаний тільки через раціональне інвестування.

Людина може робити інвестиції у свій (людський) капітал, наприклад, в освіту. Придбання соціального ж капіталу вимагає при цьому засвоєння моральних цінностей і придбання таких “чеснот, як лояльність, чесність, надійність”. Різні форми прояву соціального капіталу Ф. Фукуямою розглядаються через концепцію “радіусу довіри”. За його словами: “Всі групи, що втілюють соціальний капітал, мають деякий радіус довіри, тобто коло людей, серед яких діють спільні (кооперативні) норми”. Якщо соціальний капітал впливає на навколишнє середовище, то радіус довіри може бути більше, ніж сама група. З іншого боку, у великих організаціях можливо, що радіус довіри виявиться менше, ніж членство в групі.

“Радіуси довіри можуть бути наявні, починаючи від відносин між друзями до неурядових організацій і релігійних груп”. Сучасне модернізоване суспільство, на відміну від традиційного, складається з великої кількості тісно взаємодіючих між собою соціальних груп і становить, як зазначає Ф. Фукуяма, “ряд концентричних і таких, що накладаються один на одного, радіусів довіри” [5]. Довіра має потужну культурну основу, в колективістських суспільствах рівень довіри вище до представників своїх, родинних груп. Так, у країнах Південної Європи, Латинської Америки, Китаї радіус довіри обмежений родиною або родинними зв’язками. Тут насамперед простежується вплив релігійних норм – католицизму й конфуціанства, що виявляється в акцентованості на родині й у недовірі до представників неспоріднених груп. Неможливість же розширення радіусів довіри за межі родини найчастіше є наслідком відсутності ефективно працюючих законів і недотримання принципів справедливості [4, с. 328–332].

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, можна зробити висновок, що дефіцит довіри населення до влади, ринкових інститутів виробництва, споживання й розподілу товарів і послуг гальмує соціальні та економічні перетворення сучасного суспільства. У цих умовах необхідність досліджень потенціалу довіри як механізму соціальної інтеграції в окремих спільнотах і в суспільстві в цілому набуває особливої гостроти. Глобалізація сучасного світу розширює проблематику соціального капіталу як ресурсу, необхідного для підвищення ефективності, стійкого розвитку й міжнародної безпеки. Аналіз місця довіри в системі поняттєво-термінологічного арсеналу соціального капіталу дає змогу сформулювати такі висновки. Соціальний капітал реалізується через існуючі норми неформального спілкування та довіру, оскільки ці явища існують у тісному взаємозв’язку один з одним. Довіра як складова соціального капіталу є продуктом тих моральних норм і цінностей, які склалися й функціонують у конкретному суспільстві з урахуванням його культурної специфіки, тобто є явищем культурно зумовленим.

Свого часу П. Штомпкою було введено в науковий обіг поняття культури довіри як ціннісно-нормативної системи, яка заохочує довіряти іншим і вимагає виправдовувати довіру інших або ж, навпаки, провокує недовіру до них [6]. Термін “культура довіри” може позначати певну якісну характеристику загальної культури суспільства. Культура довіри – це соціальні практики, які переважають, акумулюються і кодифікуються у правила. Якщо переважає позитивний досвід, то для різних сфер соціального життя довіра з великою ймовірністю стає характерним правилом. І навпаки, у випадку поширеності негативного досвіду формується культура недовіри.

Також він виділяє такі види довіри:

1) особиста. До цього типу входить і довіра індивідів до тих, з ким вони безпосередньо спілкуються, і до тих, кому комунікація з ким має

односторонній характер і здійснюється, наприклад, через ЗМІ. Йдеться про довіру до відомих осіб, наприклад, до політиків;

2) категоріальна. Цей тип означає довіру до індивідів з визначеними демографічно-соціально-економічними характеристиками (стать, вік, раса, релігія, економічний стан);

3) позиційна. За такого типу довіра чи недовіра визначається соціальними ролями індивідів (лікар, податківець, правоохоронець, продавець);

4) групова. Довіра до представників певної групи: футбольної команди, студентської групи;

5) інституційна. Під цим типом довіри П. Штомпка має на увазі як довіру до інститутів (школа, університет, церква, банк), так і довіру до практик (науки, демократії, ринку);

б) комерційна – довіра до певної продукції, країни-виробника, фірми, автора;

7) системна – до соціальних систем, політичних режимів.

Відповідно до рівнів соціального капіталу, О. Демків пропонує таку модель його взаємозв'язку з трактуваннями феномену довіри:

1) на мікрорівні (рівні індивідуального соціального капіталу) міжособистісна довіра має вирішальне значення;

2) на мезорівні (рівні групового соціального капіталу в межах ширшої групи) важливою є як міжособистісна довіра, так і категоріальна й групова довіра (згідно із класифікацією П. Штомпки), тобто довіра до представників певної соціальної групи чи категорії (критерієм належності до такої групи чи категорії може бути колір шкіри, мовні преференції, місце проживання, соціально-економічні характеристики, специфічна стигма тощо). У таких групах може створюватися так звана “обмежена солідарність”;

3) на макрорівні (найвищому рівні групового соціального капіталу всього суспільства) найважливіше значення має так звана “узагальнена довіра”, довіра до політичних інститутів, системна довіра (до політичного режиму) та інституційна довіра [1, с. 106].

Разом із зазначеним потрібно пам'ятати про нерозривний зв'язок та взаємовплив усіх трьох рівнів соціального капіталу і, відповідно, всіх зазначених типів довіри.

У цій праці ми зосередили увагу на дослідженні особистої довіри, інституційної довіри і так званої “генералізованої” довіри (рівень довіри респондентів до “більшості людей”).

У таблиці наведені показники інституційної довіри студентської молоді до соціальних інститутів та організацій. Опитування проводилося серед студентів Маріупольського державного університету.

Отже, за результатами дослідження (див. табл.), найбільший рівень інституційної довіри студентів Маріупольського державного університету спостерігається відносно освітніх установ (40% цілком довіряють та 8% абсолютно довіряють). Також досить високий рівень довіри до церкви

(29% цілком довіряють та 15% абсолютно довіряють). Не схильна студентська молодь довіряти урядові (33% респондентів зовсім не довіряють та 21% не зовсім довіряють) та політичним партіям (29% респондентів зовсім не довіряють та 29% не зовсім довіряють). Міліції (15% респондентів зовсім не довіряють та 40% не зовсім довіряють) і системі правосуддя (23% респондентів зовсім не довіряють та 25% не зовсім довіряють). Пресі (19% респондентів зовсім не довіряють та 31% не зовсім довіряють) та телебаченню (4% респондентів зовсім не довіряють та 46% не зовсім довіряють).

Таблиця

Показники рівня інституційної довіри студентської молоді до соціальних інститутів та організацій (% студентів)

№ з/п	Соціальні інститути й організації	Рівень довіри				
		зовсім не довіряють	не зовсім довіряють	не визначились	цілком довіряють	абсолютно довіряють
1	Церква	4	21	31	29	15
2	Армія	11	27	33	21	8
3	Преса	19	31	19	25	6
4	Телебачення	4	46	19	25	6
5	Профспілки	6	31	50	9	4
6	Освітні установи	6	35	11	40	8
7	Міліція	15	40	14	19	12
8	Уряд	33	21	23	10	13
9	Політичні партії	29	29	13	15	14
10	Системи правосуддя	23	25	31	15	6
11	Громадські організації	16	19	42	21	2
12	Міжнародні організації	11	21	33	29	6
13	Приватний бізнес	8	19	38	31	4

Загалом, за результатами цього опитування рівень інституційної недовіри перевищує рівень інституційної довіри студентів.

Особливості розвитку генералізованої довіри студентської молоді подані на рис. 1.

Рис. 1. Рівень генералізованої довіри студентської молоді

Як бачимо, схильні довіряти людям 13% респондентів, не довіряють – 4% респондентів. Тобто рівень генералізованої довіри перевищує рівень генералізованої недовіри. Більшість студентів (79%) дотримуються думки, що людям не завжди можна довіряти.

Крім того, студентська молодь демонструє досить великий рівень довіри до близького оточення (рис. 2): в складних ситуаціях схильні покладатися на своїх рідних 88% студентів, на близьких друзів – 52% студентів. Розраховують на співробітництво з оточуючими 25% студентів і тільки 4% студентів схильні покладатися тільки на самого себе.

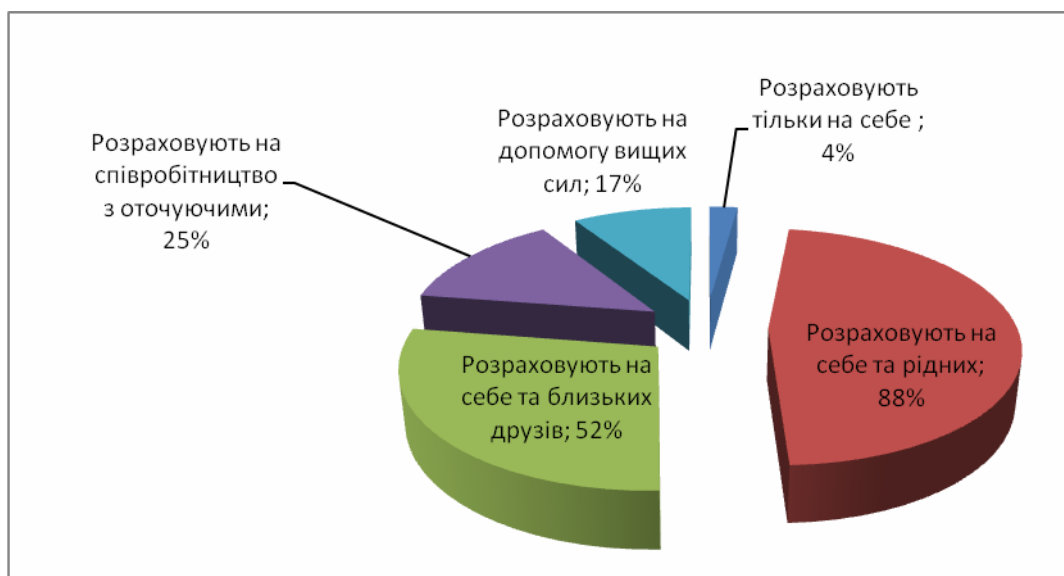

Рис. 2. Рівень особистої довіри студентської молоді

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що найбільший рівень розвитку має особиста довіра студентства. Водночас звуження довіри до міжособистісних параметрів при недовірі інституційного або генералізованого характеру породжує проблему дефіциту особистісних ресурсів. Позитивно використовуючи довіру тільки в колі близьких,

студентська молодь змушена виходити тільки з індивідуальних ресурсів. Соціальна довіра, що підвищує планку особистих досягнень, не діє; точніше, діє недовіра, що ускладнює використання інституціональних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Демків О.Б. Мережева структура соціального капіталу : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини” / О.Б. Демків. – Л., 2006. – 237 с.
2. Скрипкина Т.П. Методологический анализ проблемы доверия / Т.П. Скрипкина // Прикладная психология. – 1998. – № 1. – С. 48–55.
3. Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. – Cambridge : Belknap press of Harvard University press, 1990. – 993 p.
4. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ. А.В. Александрова]. – М. : АСТ, 2003. – 474 с.
5. Fukuyama F. Social capital, civil society and development / F. Fukuyama // Third world quarterly. – 2001. – Vol. 22. – № 1. – P. 7–20.
6. Sztompka P. Trust: a sociological theory / P. Sztompka. – Cambridge : Cambridge university press, 1999. – 214 p.

Терпан В.В. Доверие в структуре социального капитала современного университетского студенчества

В статье анализируется сущность понятия доверия как составной части социального капитала современного университетского студенчества. Также исследуются особенности формирования доверия современной студенческой молодежи.

Ключевые слова: *социальный капитал, доверие, личное доверие, институциональное доверие, генерализованное доверие.*

Terpan V. Confidence in the Structure of Social Capital of Modern University Students

Author is analyzing essence of confidence concept as a base of modern students in article. Also there are researches of features of confidence form of modern students.

Key words: *social capital, confidence, personal confidence, institutional confidence, generalized confidence.*

Надійшла в редакцію 24 вересня 2011 року